

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 13 (2018)

DOI 10.24425/119658

KS. STEFAN SZYMIK MSF

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

KAZANIE NA GÓRZE (MT 5-7)
W WYKŁADZIE MARCINA LUTRA

Kazanie na Górze (Mt 5-7) należy do podstawowych tekstów religii chrześcijańskiej, często określane jako *magna charta* chrześcijańskiej wiary i etyki. Nie może zatem dziwić, że w minionych dwudziestu wiekach otrzymało ono wiele rozmaitych komentarzy, wyjaśnień i interpretacji. Przedstawiony przez M. Lutra protestancki wykład Kazania na Górze jest tylko jednym z wielu tego przykładów, ale przykładem znaczącym w historii egzegezy biblijnej, gdyż został uznany za typowy dla protestantyzmu¹. Jednak opinie i oceny Lutrowej interpretacji Kazania na Górze niejednokrotnie różnią się między sobą, w tym także co do przewodniej zasady hermeneutycznej tego wykładu. Przeważająca część autorów utrzymuje, iż nadrzędną zasadą interpretacji była nauka o „dwóch królestwach” (niem. *Zwei-Reiche-Lehre*)². Inni podkreślają bezkompromisowy sprzeciw ojca Reformacji wobec papistów i „marzycieli” i jego polemikę z przyjętym przez nich wyjaśnieniem Mt 5-7, jako myśl wiodącą wykładu³. Jeszcze inni badacze akcentują specyficzne dla M. Lutra rozróżnienie między Prawem

¹ Zob. omówienia ogólne Kazania: U. Luz, *Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte*, w: *Nachfolge und Bergpredigt*, hrsg. J. Moltmann, Kaiser Traktate 65, München: Chr. Kaiser 1982, s. 37-72; L. Allen, *The Sermon on the Mount in the History of the Church*, „Review and Expositor” 89 (1992), s. 245-262; M. Dumais, *Le sermon sur la montagne. État de la recherche. Interprétation. Bibliographie*, Paris: Letouzey & Ané 1995; M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption als kurze Darstellung des Christentums*, Neutestamentliche Entwürfe zur Theologie 2, Tübingen–Basel: Francke 2001; E. Schockenhoff, *Die Bergpredigt. Aufruf zum Christsein*, Freiburg im Breisgau: Herder 2014, s. 30-78; także: S. Szymik, *Historia interpretacji Kazania na Górze, w: Oto idę. Księga pamiątkowa dla Bpa prof. J.B. Szlagi*, red. W. Chrostowski, Warszawa: „Vocatio” 2005, s. 403-434.

² Tak P. Althaus, *Luther und die Bergpredigt*, „Luther” 27 (1956), s. 1-16; podobnie H.-G. Geyer, *Luthers Auslegung der Bergpredigt*, w: *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus*, red. H.-G. Geyer, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1983, s. 283-293; por. także: H. Gollwitzer, *Bergpredigt und Zwei-Reiche-Lehre*, w: *Nachfolge und Bergpredigt*, red. J. Moltmann, Kaiser Traktate 65, München: Kaiser Verlag 1981, s. 89-120.

³ K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*. *Luthers Auslegung der Bergpredigt in seinen Wochenpredigten von 1530 bis 1532*, ZThK 85 (1988), s. 409-454.

a Ewangelia⁴. Pojawiły się także publikacje, w których przytoczone opinie były z sobą nie bez racji łączone⁵.

Celem niniejszego artykułu jest ogólne, krytyczne przedstawienie Lutrowej interpretacji Kazania na Górze, jednak ze specjalnym podkreśleniem konsekwencji, jakie ma ona dla antropologii biblijnej. Kolejno zostaną omówione: istniejące źródła pisane, przyjęte przez Lutra zasady oraz główne kierunki jego wykładu Kazania, zaś na koniec pierwsze krytyczne reakcje Kościołów⁶.

1. ŹRÓDŁA PISANE I ICH OCENA

Podstawową aktywnością M. Lutra jako duchownego protestanckiego było głoszenie kazań, w których objaśniał perykopy biblijne przewidziane na kolejne niedziele, święta i dni powszednie. Pracę kaznodziei Luter cenił sobie wysoko, a umiłowanym miejscem jego działalności była Wittenberga. Jak podają źródła, ojciec Reformacji wygłosił łącznie około trzech tysięcy kazań, z których ponad dwa tysiące zachowało się dzięki systematycznej pracy piśmienniczej jego uczniów i towarzyszy, notujących, zapisujących lub streszczających jego wystąpienia. Wśród nich ważne miejsce zajmował Georg Röser, który pracę spisywania kazań Lutra rozpoczął pod koniec 1522 roku i podobnie Stephan Roth, pełniący funkcję pisarza miejskiego w Zwickau. Informacje te mają pewne znaczenie, gdyż twórcą i edytorem tekstów kazań nie był ostatecznie sam M. Luter, a stąd powstał później problem precyzyjności i wiarygodności owych zapisów i notacji (np. suponuje się wpływ myśli Melanchtona na drukowane teksty kazań)⁷.

⁴ G. Strecker, *Die Bergpredigt. Ein exegetischer Kommentar*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1984, s. 13-15.

⁵ Zob. H. Gollwitzer, *Die Bergpredigt in der Sicht Luthers*, w: *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus*, red. H.-G. Geyer, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1983, s. 295-304; K. Juntunen, *Der Prediger vom «weißen Berg»*. *Zur Rezeption der «besseren Gerechtigkeit» aus Mt 5 in Martin Luthers Predigtüberlieferung 1522-1546*, Helsinki: University Print 2008, s. 9-14 (on-line: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/21574> [dostęp: 02.02.2018 r.]).

⁶ Kwestia jest w zasadzie nieobecna w polskiej literaturze biblijnej. Zob. J. Kudasiewicz, *Kazanie na górze (Mt 5-7). Problematyka literacka i teologiczna*, „Znak” 27 (1975), nr 250-251, s. 576; S. Szymik, *Historia interpretacji Kazania*, s. 412-415.

⁷ G. Ebeling, *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*, Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus 10.1, Tübingen: Mohr 1991, s. 14-30; w cytowanej publikacji czytelnik znajdzie szczegółowe omówienie materiału źródłowego, uporządkowanego również w tabelach chronologicznych (s. 455-463); zob. także K. Juntunen, *Der Prediger vom «weißen Berg»*, s. 18-22. Natomiast M. Uglorz podaje liczbę około 2500 kazań napisanych (!?) przez Lutra w latach 1516-1546; zob. P. Janowski, M. Uglorz, *Luter Marcin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin: TNKUL 2006, kol. 233.

Z okresu 1521 do 1546 roku zachowały się prawie wszystkie kazania M. Lutra. W tym czasie wygłosił on około 230 różnych kazań indywidualnych poświęconych tekstom pierwszej Ewangelii; do tej liczby należy dodać 114 kazań cyklicznych (niem. *Reihenpredigten*) wygłoszonych w latach 1525-1540. Kolejno w latach 1528-1529 M. Luter objaśniał w kazaniach co środę rozdziały Mt 11-15, potem w latach 1530-1532 również w każdą środę rozdziały Mt 5-7, to jest interesujące nas Kazanie na Górze, natomiast w latach 1537-1540 komentował rozdziały Mt 18-24⁸. Wśród wystąpień poświęconych czterem Ewangeliom kanonicznym kazań do Ewangelii według św. Mateusza jest w sumie najwięcej, bo łącznie około 370 w formie kazań pojedynczych lub tygodniowych kazań cyklicznych⁹. Poza kazaniem cyklicznym warto odnotować kazania domowe Lutra (niem. *Hauspostille*), głoszone w latach 1530-1534, które jego współpracownik Veit Dietrich spisał i wydał później jako *Postylla domowa* (1544); przedmowę do tego wydania napisał osobiście M. Luter; znacząco różny zapis tych samych postylli opublikował później Georg Röhr (1559)¹⁰.

Dla podjętego tematu najbardziej relewantny jest cykl kazań wygłoszonych w latach 1530-1532, który zawiera systematyczny komentarz M. Lutra do Mt 5-7¹¹. Należy jednak pamiętać, że zawarta w tych wystąpieniach interpretacja nie jest jedynym źródłem naszej wiedzy. Wprawdzie M. Luter nie poświęcił Kazaniu na Górze odrębnego dzieła, jednak odwoływał się do tekstu Mt 5-7 dużo częściej¹², a jego komentarze można znaleźć rozproszone także w innych pismach¹³.

⁸ Zob. K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 411-412; K. Juntunen, *Der Prediger vom «weißen Berg»*, s. 26.

⁹ G. Ebeling, *Evangelische Evangelienauslegung*, s. 456. Kwestia wpisuje się w szerszy kontekst badań nad interpretacją przez M. Lutra czterech Ewangelii kanonicznych, temat opracowany przez G. Ebelinga; również W. von Loewenich, *Luther als Ausleger der Synoptiker*, *Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus* 10.5, München: Kaiser Verlag 1954.

¹⁰ W *Postylli domowej* można znaleźć cztery kazania dedykowane perykopom Mateuszowym (5,1-12; 5,20-26; 6,24-34; 7,15-23). Zob. *Kazania ks. dra Marcina Lutra. Postylla domowa. Nowy przekład*, [spisał] Veit Dietrich, tłum. M. Walter, Kraków: TTL Clinical Marcin Walter 2011. Łącznie zachowało się 85 różnych postylli do Ewangelii według św. Mateusza; zob. G. Ebeling, *Evangelische Evangelienauslegung*, s. 457.

¹¹ M. Luther, *Wochenpredigten über Matth. 5-7. Das fünfte, sechste und siebend Capitel S. Matthei gepredigt und ausgelegt* (1532), w: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 32. Band, hrsg. J.K.F. Knaake (et al.), Weimar: Böhlau 1906, s. 299-555 (on-line: <http://www.lutherdansk.dk/Matt%205-7%20-%20WA%2032/index.htm> [dostęp: 02.02.2018 r.]). Kazania M. Lutra z lat 1530-1532 spisał Kaspar Cruciger (45 kazań).

¹² Zob. *D. Martin Luthers Evangelien-Auslegung*. 2 Teil: *Das Matthäus-Evangelium (Kap. 3-25)*, hrsg. E. Mülhaupt, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1973. Wydawca zebrał w tym tomie kazania i inne wypowiedzi M. Lutra odnoszące się do pierwszej Ewangelii; ich wykaz w porządku chronologicznym (1514-1546) można znaleźć na s. 884-890, natomiast komentarze Lutra do Mt 5-7 obejmują ss. 52-278.

¹³ K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 412, przyp. 13.

Osobnym źródłem wiedzy są pisma teologiczne M. Lutra. Jego wykład Mt 5-7 włączony jest w nich na ogół w polemiczno-teologiczny kontekst wywodów i często zależny od wiodącej idei teologicznej. Ślady pierwszych interpretacji Mt 5-7 można znaleźć już w początkach reformatorskiej aktywności Lutra. W obszernym kazaniu o chciwości (1520) i następnie w dziele *O kupiectwie i lichwie* poświęconej podobnej kwestii (*Von Kaufshandeln und Wucher*, 1524) M. Luter objaśnia Mt 5,40-42, sięgając do rozróżnienia między prawem doczesnym i duchowym. W innym piśmie (*De votis monasticis*, 1521) M. Luter dyskutował średniowieczną koncepcję obecności w Kazaniu na Górze przykazań wiążących wszystkich i rad ewangelicznych kierowanych do wybranych, w którym na podstawie tekstów biblijnych dowodził, że Kazanie zawiera tylko przykazania wiążące w tym samym stopniu wszystkich chrześcijan¹⁴. Podobnie w kolejnej rozprawie teologicznej (*Von weltlicher Obrigkeit*, 1523) ojciec Reformacji odwołał się do tekstów Mt 5-7, powtarzając znane wcześniej tezy. W piśmie tym można znaleźć przede wszystkim obszernie przedstawienie nauki o „dwóch królestwach” (niem. *Zwei-Reiche-Lehre*), którą M. Luter wykorzystał także do wykładu Kazania na Górze¹⁵. W okresie późniejszym (1538) Luter sięgnął do Kazania na Górze w publicznych dysputach z antynomistami, którzy zaprzeczali znaczeniu prawa dla chrześcijańskiej wiary, zresztą powołując się na poglądy samego Lutra¹⁶.

Powyższe wypowiedzi Lutra były uwarunkowane bieżącym kontekstem historyczno-teologicznym. Co ważne, pełny wykład Mt 5-7 w kazaniach tygodniowych nastąpił w okresie stosunkowo późnym (1530-1532), kiedy to teologiczne poglądy Lutra były już w pełni uformowane, nadto wykład ten miał przede wszystkim charakter duszpasterski. Dodajmy na koniec, że w tym samym czasie M. Luter ukończył pracę nad pełnym przekładem Pisma Świętego na język niemiecki¹⁷.

¹⁴ Zob. H.-G. Geyer, *Luthers Auslegung der Bergpredigt*, s. 285: „Aber die Unterscheidung von *consilia* und *praecepta* verwarf Luther und damit gleichzeitig die doppelte Sittlichkeit und die Besonderheit des Mönchsstandes”. Z teologią scholastyczną M. Luter polemizował wcześniej w piśmie *Disputatio contra scholasticam theologiam* (1517), w którym sformułował jej krytykę za pomocą 97 tez; zob. przekład polski: *Rozprawa przeciwko teologii scholastycznej* (1517), tłum. P. Augustyniak, „Kronos. Metafizyka, kultura, religia” 4 [23] (2012), s. 5-11.

¹⁵ Pełny tytuł: *Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei* (1523); zainteresowany czytelnik może sięgnąć do polskiego przekładu; zob. M. Luter, *O świeckiej zwierzchności, w jakiej mierze należy być jej posłusznym*, w: M. Luter, *Pisma etyczne*, Biblioteka Klasyki Ewangelickiej 6, red. M. Hintz, Bielsko-Biała: Augustana 2009, s. 179-215; zob. także M. Uglorz, *Władza Słowa i miecza w nauczaniu ks. Marcina Lutra*, w: M. Uglorz, *Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutra i ksiąg wyznaniowych Kościoła luterskiego*, Bielsko Biała: Augustana 2007, s. 210-216.

¹⁶ WA 39 I, s. 342-358; por. M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 137-138.

¹⁷ M. Luter przetłumaczył wprawdzie Nowy Testament (*September Testament*, 1522) i następnie całe Pismo Święte (przekład ukończył w 1534) drukowane finalnie jako *Biblia Deusch* (1545). Biblia Lutra była wznawiana wielokrotnie, ostatnio w 2017 roku. Zob. M. Käßmann, M. Rösel, *Die Bibel Martin Luthers. Ein Buch und seine Geschichte*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2016; także P. Owsiniński, *Thumaczenie Biblii Marcina Lutra i jego znaczenie dla świata chrześcijańskiego*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 8 (2009), s. 415-422.

2. POLEMICZNY KONTEKST LUTROWEJ INTERPRETACJI

Szczegółowa prezentacja zachowanych materiałów źródłowych w ich porządku chronologicznym była niezbędna, by przedstawiony przez ojca Reformacji wykład Kazania na Górze (Mt 5-7) umieścić we właściwym kontekście historycznym i teologicznym.

Lektura tygodniowych kazań cyklicznych pozwala odnaleźć w nich ogólną koncepcję podziału komentowanego tekstu na mniejsze jednostki z umownym dodaniem tytułów. M. Luter dzieli Mt 5-7 na trzy duże części zgodnie z podziałem obecnym wówczas w drukowanych wydaniach Biblii. W jego opinii Mt 5 zawiera wprawdzie właściwy wykład i rozumienie Prawa, jak przekazał to Chrystus, Mt 6 mówi o chrześcijańskim życiu i ostrzega przed skąpstwem, natomiast Mt 7 byłby wielką przestrogą przed zgubną mądrością ludzką. M. Luter podaje zwięzłe streszczenie treści tych rozdziałów, jak on sam je rozumiał i wyjaśniał w opozycji do przeciwników¹⁸. Poszczególne części Kazania Luter traktował niejednakowo, bowiem pierwszej części (Mt 5) poświęcił szczególnie wiele uwagi i miejsca. Według ojca Reformacji jest to suma nauki Chrystusa o miłości bliźniego. Mt 5 zawiera wskazania kierowane do wszystkich uczniów, przede wszystkim jednak do osób piastujących urząd kaznodziei i głosiciela. Osiem błogosławieństw (ww. 3-12) przynosi nauczanie Chrystusa o należyтым życiu w tym świecie kierowane do uczniów i specjalnie do piastujących urzędy. Krótka przypowieść o światłości świata i soli ziemi (ww. 13-16) zawierałaby naukę o tym, jak winno się dobrze wypełniać piastowany urząd duchownego. Natomiast za pomocą antytez (ww. 17-48) Chrystus uczył i pokazywał na własnym przykładzie, co i w jaki sposób duchowni winni głosić w swoich kazaniach: w antytezach ukazana jest istota prawdziwej sprawiedliwości¹⁹.

Wydanie kazań poprzedza krótka przedmowa napisana przez Lutra już *post factum*, w 1532 roku, w której przedstawia on istotę swego wykładu Kazania na Górze. Na początku Luter przypominał nazwę nadaną Mt 5-7 przez św. Augustyna (łac. *De sermone Domini in monte*) i wskazał na fundamentalne znaczenie tych pouczeń dla chrześcijaństwa i wierzących. Twierdzi również, iż dopiero jego wykład przynosi prawdziwe i jedynie poprawne objaśnienie wzniosłej nauki Chrystusa, bowiem Kazanie na Górze i przede wszystkim rozdział Mt 5 byłyby komentowane dotąd całkowicie błędnie, jak żaden inny tekst Nowego Testamentu. Byłoby to dziełem diabła, który przez swoich wysłanników orędzie Mt 5 przekreślił i odwrócił w sposób tak mistrzowski, iż Kazanie stało się przeciwieństwem tego, czym w rzeczywistości być powinno²⁰.

¹⁸ Zob. WA 32, s. 407, 473.

¹⁹ WA 32, s. 342; K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 431; K. Juntunen, *Der Prediger vom «weißen Berg»*, s. 68-69.

²⁰ WA 32, s. 299: „Denn ich nicht zweivele, ich hab den meinen, und wer es begerd, den rechten lautern Christlichen verstand hierinn furgelegt. Und kan nicht wissen, wie der leide Teuffel sonderlich

Następnie w kolejnych dwóch akapitach M. Luter wskazuje i surowo osądza tych, którzy jako pierwsi wpadli w sidła szatana, a fałszując Mt 5, uczynili z tej „pięknej róży” źródło trucizny. Byli to „juryści i sofisci”, poplecznicy papieża. Autor przedmowy przywołuje wprost średniowieczną wykładnię Kazania na Górze opartą na rozróżnieniu między przykazaniami wiążącymi wszystkich wierzących (*praecepta*) a ewangelicznymi radami (*consilia*) dla postępujących drogą doskonałości („etyka dwóch poziomów”); na tym błędnym rozumieniu Mt 5 opierało się życie monastyczne średniowiecza. Tymczasem w opinii Lutra nauki zawarte w Mt 5 (błogosławieństwa, antytezy) winne wiązać wszystkich chrześcijan, gdyż taka była wola Chrystusa²¹.

Równie stanowcze było stanowisko M. Lutra przeciw wywodzącym się z kręgów protestanckich anabaptystom i „marzycielom” (niem. *Schwärmer*)²², których Luter nazywa w przedmowie „nowymi jurystami i sofistami”. Również im zarzuca, że błędnie wyjaśniają naukę Chrystusa utrwaloną w Mt 5. Reprezentanci radykalnych nurtów protestanckich wymagali bowiem pełnej realizacji wymagań Kazania, w życiu prywatnym i sferze publicznej, co było niezgodne z teologicznymi poglądami reformatora w Wittenbergi. Co więcej, realizację wzniosłych wezwań Chrystusa anabaptyści rozumieli jako prawo wiążące dosłownie²³.

Z przedmowy zatem wynika, że swój wykład Kazania na Górze Luter traktował polemicznie, przeciwstawiając się równocześnie papistom i ruchom radykalnym. Zdaniem Lutra byli oni owymi „fałszywymi prorokami”, o których mówi Mt 7,15-23²⁴. Jednak sedno Lutrowego wykładu Kazania na Górze poznajemy pod

das funfft Capitel durch seine Apostel so meisterlich verdrehet und verkeret hat, das er eben das widerspiel draus gemacht [...]. Das heist ein meister stuck des Teuffels”.

²¹ WA 32, s. 299-300. Źródła Lutrowej krytyki średniowiecznego wykładu Kazania na Górze, wcześniej w piśmie *De votis monasticis* (1521), przedstawia P. Bühler, *Freiheit des Lesers und Grenzen der Interpretation nach Umberto Eco – am Beispiel von Martin Luthers Auslegung der Bergpredigt*, w: *Die prägende Kraft der Texte. Hermeneutik und Wirkungsgeschichte des Neuen Testaments*, SBS 199, red. M. Mayordomo, Stuttgart: Katholisches Bibelwerk 2005, s. 133-135. Warto przypomnieć, że największy teolog średniowiecza, św. Tomasz z Akwinu, znał rozróżnienie między *praecepta* i *consilia*, jednak uważał, że Kazanie na Górze jako *nova lex* zawiera przykazania prowadzące do doskonałości chrześcijańskiej i obowiązuje wszystkich wierzących (*Summa theologica*, II-II, 108,3-4); por. K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 412-423; S. Szymik, *Historia interpretacji*, s. 409-412.

²² Niem. *Schwärmer* – „idealiści, entuzjaści, marzyciele”.

²³ WA 32, s. 300-301. M. Luter nazywa swoich przeciwników „die newen Juristen und Sophisten, nemlich die Rottengeister und widderteuffer” i następnie oskarża: „Also fallen diese zu seer auff die rechten seiten und leren, man solle nichts eigens haben, nicht schweren, nicht Oberkeit noch gericht halten, Nicht schuetzen noch verteidigen, Von weib und kind lauffen und des jamers viel”; zob. przedstawienie historycznego i teologicznego kontekstu tej polemiki: P. Bühler, *Freiheit des Lesers und Grenzen der Interpretation*, s. 136-139; zob. także K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 423-427.

²⁴ M. Luter komentował Mt 7,15-23 wielokrotnie, odnosząc tekst do heretyków i schizmatyków, stanów Kościoła (papież, biskupi, kler, laikat), także do idealistów i „marzycieli”; zob. K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 424-425.

koniec przedmowy, gdzie ojciec Reformacji precyzyjnie punktuje fundamentalny błąd swych przeciwników, a równocześnie podaje podstawową zasadę hermeneutyczną interpretacji Kazania. Zwodzicielski wpływ diabła na obie błądzące strony polegał bowiem na tym, że nie poznały różnicy, jaka istnieje między królestwem ziemskim i królestwem Bożym i w jeszcze mniejszym stopniu różnych obowiązków, które wynikają stąd dla wierzącego²⁵. Ostatecznie celem wykładu nie było jedynie pouczenie wiernych o błędnych naukach papistów i idealistów, ale przede wszystkim przywrócenie nauce Chrystusa ewangelicznego radykalizmu i umożliwienie realizacji przez wszystkich chrześcijan.

Zawarty w przedmowie atak na papistów i „marzycieli” ma charakter wybitnie polemiczny i jednostronny. Nadto Luter jako reformator suponuje, ale nie przywołał we wspomnianej przedmowie swych głównych twierdzeń teologicznych, w tym specyficznego rozróżnienia między Prawem a Ewangelią – fundamentu jego hermeneutyki biblijnej.

3. ANTROPOLOGICZNY, PASTORALNO-PRAKTYCZNY WYKŁAD KAZANIA NA GÓRZE

Analiza kazań cyklicznych potwierdza, że nauka o „dwóch królestwach” (*Zwei-Reiche-Lehre*) została zastosowana przez Lutera do interpretacji Kazania na Górze jako wiodąca zasada hermeneutyczna; twórcy Reformacji mówili także o dwóch „regimentach”, terminie opisującym bliżej sposoby panowania Boga w obu królestwach²⁶.

Streszczając centralną myśl M. Lutera, człowiek wierzący służy równocześnie dwóm królestwom – duchowemu i doczesnemu (*Zwei-Reiche-Lehre*), ale wezwania Kazania na Górze obejmują tylko królestwo duchowe, natomiast nie obowiązują w królestwie doczesnym. Luter rozróżniał sferę duchową i sferę doczesną – królestwo Boże i królestwo ziemskie. Wierzący jest jednocześnie człowiekiem Ducha i człowiekiem świata, osobą w Chrystusie i osobą na urzędzie, jest w relacji do Boga i w relacji do świata – jest chrześcijaninem i chrześcijaninem w relacji (wierzący w podwójnej relacyjności). Konsekwentnie zatem Kazanie na Górze jest skierowane

²⁵ WA 32, s. 301: „Also blawet und brawets der Teuffel auff beiden teilen unternander, das sie kein unterschied wissen zwischen weltlichem und Goettlichem reich, viel weniger was unterschiedlich jnn ein jglich Reich gebuert zu leren und zu thun”. Zob. komentarz: H.-G. Geyer, *Luthers Auslegung der Bergpredigt*, s. 284-287.

²⁶ Rozróżnienie między obszarem duchowym i obszarem materialnym (*regiment Dei spirituale – regiment Dei corporale*) przyjmował Melancton; zob. H.-G. Geyer, *Luthers Auslegung der Bergpredigt*, s. 288, przyp. 10. Terminy *regnum* i *regiment* nie są tożsame, gdyż drugi opisuje bliżej realizację woli Bożej w dwóch królestwach.

do chrześcijanina jako osoby wierzącej, ale nie obowiązuje go w relacjach doczesnych i światowych. Nauczanie obecne w Kazaniu na Górze, szczególnie zawarte w piątym rozdziale Ewangelii Mateusza, kierowane jest wprawdzie do chrześcijan, ale nie wiąże chrześcijan, gdy piastują godności lub urzędy. Błogosławieństwa bowiem nie są kierowane do władzy, która „podnosi miecz, by karać zło”, lecz wiążą chrześcijan we wzajemnych relacjach, jak winni postępować względem siebie w królestwie duchowym²⁷. Według Lutra powyższe rozróżnienie jest fundamentalne dla wyjaśnienia słów Chrystusa zawartych w Kazaniu na Górze: „Jeśli należycie poznasz to rozróżnienie, to wtedy łatwo jest rozumieć naukę Chrystusa”²⁸.

W tym miejscu wypada skonkretyzować ogólną zasadę hermeneutyczną, odnosząc ją do wybranych tekstów Kazania na Górze. Takich przykładów jest wiele, jednak brak polskiego tłumaczenia tygodniowych kazań cyklicznych (1530-1532) utrudnia dokumentację źródłową. Przykładowo, objaśniając trzecie błogosławieństwo (Mt 5,5: „Błogosławieni cisi, albowiem oni na własność posiadają ziemię”), M. Luter wyraźnie podkreśla konieczność rozróżnienia między osobą a pełnionym przez tę osobę urzędem, gdyż w tym samym człowieku funkcjonują dwie różne „persony”. Jedna w porządku doczesnym, stworzona i fizycznie zrodzona, i druga duchowo narodzona na nowo, ubrana i przyozdobiona przez Boga. Pierwsza musi z całą surowością i mocą wypełniać obowiązki pełnionego urzędu i władzy, bo taka jest wola Boża i w tym wymiarze trzecie błogosławieństwo obiecało „cichym” jej nie dotyczy. Natomiast w królestwie duchowym, między chrześcijanami słowa Chrystusa winne być zachowane²⁹. Podobnie, komentując Mt 5,38-42 („Słyszeliście, że powiedziano: Oko za oko i ząb za ząb! A ja wam powiadam: [...]”), Luter, stosując wiodącą regułę swej interpretacji Kazania na Górze, mówi, jakie postępowanie jest właściwe dla królestwa ziemskiego (*irdischen regiment*), połączone z stanowczą egzekucją prawa i zastosowaniem surowych kar, a znaczeniem tej

²⁷ Tamże, s. 290: „Für M. Luther gehört die Bergpredigt ganz und gar auf die Seite des geistlichen Reichs und Regiments. Ihre Verheißungen und Weisungen dürfen deshalb auch unter keinen Umständen mit Prinzipien und Maximen des politischen und sozialen Lebens unter Gottes weltlichem Regiment verwechselt oder vermischt werden”; M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 143: „Luther unterscheidet deshalb zwei Regimenter oder Reiche. Im Reich Christi regiere Christus selbst durch das Evangelium, aber im Reich der Welt regiere Gott durch das Gesetz und das weltliche Schwert”.

²⁸ Warto przytoczyć to twierdzenie Lutra: „Wenn du nu solch unterscheid recht weissest, so ist Christus lere leicht zuverstehen” (WA 32, s. 440-441), oraz: „Wie jch jmer gesagt habe, wol unterscheide die lere so jnn gemein eines jglichen person betrifft, von der lere, welche denen so jm ampt sind gehört, es sey geistlich odder weltlich” (WA 32, s. 401). Zob. K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 436-439; por. dawniejsze studia: H. Diem, *Luthers Lehre von den zwei Reichen, untersucht von seinem Verstandnis der Bergpredigt aus. Ein Beitrag zum Problem: «Gesetz und Evangelium»*, Evangelische Theologie. Beihefte 5; München: Chr. Kaiser Verlag 1938, zwł. s. 107-170; F. Lau, *Luthers Lehre von den beiden Reichen*, Berlin: Evangelische Verlagsanstalt 1953.

²⁹ WA 32, s. 316.

nauki Chrystusa dla duchowej sfery tegoż wierzącego, którego serce jest oddane Bogu i dalekie od władzy doczesnej³⁰.

W postylli domowej, będącej kazaniem na szóstą niedzielę po Trójcy Świętej opartym na Mt 5,20-26, M. Luter pisał³¹:

Pozostanie zatem ta różnica: w Królestwie Chrystusowym nie powinno być żadnego gniewu, jedynie dobroć i miłość, aby serce nie gorzkniało z niczyjzego powodu, a usta i ręce nikomu krzywdy nie wyrządziły. Ale w światowym królestwie i w gospodarstwie usta i ręka w każdym urzędzie i stanie powinny zadawać cierpienie i szkodzić tym, którzy zło czynią, a nie wykonują tego, co im polecono. Tu nie ma miejsca na pobłażanie, ale powinna być kara.

Należy przy tym pamiętać, że oba królestwa zostały powierzone człowiekowi wierzącemu wprost przez Boga. Bóg bowiem realizuje swoją wolę również w świecie doczesnym (*regiment Dei corporale*), a ludzie wierzący, wypełniając obowiązki światowe związane z piastowanym stanem, urzędem i godnością, winni wypełniać obowiązki w posłuszeństwie Bogu i zgodnie z Jego wolą. Według Lutra bowiem królestwo doczesne również zostało zamierzone przez Boga; jego zamiarem jest podtrzymanie życia i istniejącego ładu, a Słowo Boże zarządza porządkiem świata doczesnego. Co więcej, bez poszczególnych stanów i urzędów istniejący świat nie przetrwałby i uległ zagładzie, co reformator uzasadniał powołując się na Pismo Święte³².

W polemice z papistami, którzy rozróżniali przykazania (*praecepta*) i rady ewangeliczne (*consilia*), oraz z „marzycielami”, którzy domagali się realizacji nakazów, M. Luter musiał także zająć stanowisko w kwestii Kazania jako nowego prawa (*lex nova*). W tym miejscu pojawia się kolejny ważny składnik Lutrowej interpretacji, będący praktycznym zastosowaniem jednej z głównych norm hermeneutycznych ojca Reformacji. Chodzi o rozróżnienie między Prawem i Ewangelią. Kazanie na Górze jest równocześnie Prawem i Ewangelią. Jako Prawo, Kazanie pozwala wierzącemu poznać, że nie jest w stanie wypełnić wzniosłej nauki Chrystusa, a jedynie poznać swoją grzeszność, dzięki czemu może żyć w prawdzie przed Bogiem. Z Kazania na Górze nie można niczego odrzucić, a jednocześnie nikt nie jest zdolny wypełnić jego radykalnych żądań. Kazanie jest jakby zwierciadłem ukazującym istotę chrześcijańskiego życia, które w pełni zrealizował tylko Chrystus³³. Natomiast jako Ewangelia jest Kazanie pociechą, zachętą i wezwaniem wierzącego do chrześcijańskiego czynu. Zawarte w Mt 5-7 nauczanie

³⁰ Tamże, s. 389.

³¹ *Kazania ks. dra Marcina Lutra. Postylla domowa*, s. 419; por. dawniejszy przekład tego tekstu on-line: <http://old.luteranie.pl/www/biblioteka/dpisma/postylla/luter742.htm> [dostęp: 02.02.2018 r.].

³² Zob. P. Althaus, *Luther und die Bergpredigt*, s. 5; K. Bornkamm, *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens»*, s. 440-442; K. Juntunen, *Der Prediger vom «weißen Berg»*, s. 28.

³³ WA 32, s. 516: „Sihe da hastu einen rechten spiegel eines Christlichen lebens nach Gottes gepot und ordnueng”.

Jezusa nie ma funkcji soteriologicznej, ale kierowane jest do uczniów Chrystusa już usprawiedliwionych przez łaskę. Ważnym składnikiem tej soteriologicznej idei było biblijne spojrzenie Lutera na status człowieka, który jest grzesznikiem, a Bóg przebacza bez jego współdziałania. Według Lutera wolna ludzka wola była skierowana na zło i miała w nienawiści prawo Boże (zob. Rdz 8,1; Ps 31,2)³⁴. M. Luter, odmawiając uczynom wartości zbawczej (usprawiedliwienie jest niezasłużonym darem Boga), sprzeciwił się średniowiecznej interpretacji Kazania na Górze jako przykazań, których realizacja daje zbawienie³⁵. Uczynki są owocem wiary i w tym duchu M. Luter komentował między innymi osiem błogosławieństw (Mt 5,3-12). Na początku jest usprawiedliwiająca wiara, z niej rodzą się dobre czyny jako skutek usprawiedliwienia i uświęcenia człowieka. Wiara w Jezusa Chrystusa usprawiedliwia i uświęca, natomiast dobre uczynki i miłość postępują za nią. Będąc owocem chrześcijańskiej wiary, dobre czyny są ostatecznie dziełem Ducha Świętego działającego w wierzących³⁶.

Głoszony przez M. Lutera wykład Kazania na Górze różnił się zupełnie od dotychczasowych interpretacji i jedynie tekst Mt 5-7 jest tutaj elementem łączącym. Wykład suponuje twierdzenie o pierwotnej grzeszności człowieka, który zostaje usprawiedliwiony przez wiarę w Chrystusa Jezusa, bez jakiegokolwiek własnej zasługi. Życie wierzącego zgodne z Ewangelią jest natomiast skutkiem usprawiedliwiającej wiary i możliwe dzięki łasce Bożej tylko w królestwie duchowym.

4. KRYTYCZNA RECEPCJA LUTROWEGO WYKŁADU MT 5-7

W całym reformatorskim okresie działalności głoszona przez M. Lutera interpretacja Kazania na Górze przepełniona była nieugiętą polemiką z poglądami papistów i protestanckich idealistów. Mimo to nigdy nie podzielili oni jego poglądów, pozostając przy swoim stanowisku. Należy jednak zauważyć odmienną

³⁴ Zob. D. Martin *Luthers Evangelien-Auslegung*, hrsg. E. Mülhaupt, s. 55; także WA 10.III, s. 400; por. F. Lau, *Luthers Lehre*, s. 46-49; M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 139; D. Chwastek, *Zakon i Ewangelia w teologii Marcina Lutera*, „Studia Humanistyczno-Teologiczne” (2004), nr 1-2, s. 139-156.

³⁵ WA 32, s. 359: „Nemlich das wir durchs gesetz lere nicht koennen gerecht noch selig werden, sondern nur dadurch zum erkentnis unser selbs komen, wie wir nicht einen tuetel vermoegen recht zu erfüllen aus eignen krefftten”. W zakończeniu kazań do Mt 5-7 Luter raz jeszcze całkowicie odrzucił myśl o jakichkolwiek własnych zasługach człowieka przed Bogiem (WA 32, s. 538).

³⁶ Do myśli tej wraca Luter wielokrotnie (zob. WA 32, s. 309, 318, 423). Bliskość do teologii św. Pawła jest oczywista (zob. Gal 5,25; Rz 12,1-2). Por. J. Kudasiewicz, *Kazanie na górze (Mt 5-7)*, s. 576: „Interpretacja Jezusowego kazania na górze w świetle Pawłowej nauki o prawie jest nieporozumieniem hermeneutycznym. Należy bowiem naukę Pawła wyjaśniać w świetle nauki Jezusa a nie odwrotnie”; U. Luz, *Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte*, s. 56.

sytuację poszczególnych Kościołów w latach Reformacji i podobnie w okresie późniejszym³⁷.

Reakcją Kościoła katolickiego na Reformację był Sobór Trydencki i jego orzeczenia, a teologiczny i biblijny punkt widzenia sformułował jasno Melchior Cano w dziele *De locis theologicis* (1564)³⁸. Strona katolicka, regularnie określana przez Lutra pejoratywnym mianem papistów, nie odstąpiła od średniowiecznego wykładu Kazania na Górze, a hermeneutyczna zasada etyki „dwupoziomowej” obowiązywała dalej w komentarzach do Mt 5-7³⁹. Według tej interpretacji różne grupy chrześcijan miały różne zadania i obowiązki. Kazanie na Górze było prawem Chrystusa, a realizacja części postanowień (*praecepta*) była nieodzowna do zbawienia, natomiast pozostałe wskazania (*consilia*) prowadziły do tego celu szybciej. Świętym przykładem takiego wykładu Kazania na Górze był komentarz Korneliusza a Lapide do pierwszej Ewangelii (1639), który odzwierciedla poglądy katolickie w okresie po Reformacji. Według autora, Jezus Chrystus przekazał uczniom na Górze Błogosławieństw całość Ewangelii i nauczał, jak to Nowe Prawo doskonale wypełniać⁴⁰. Radykalny podział religijny między Kościołem katolickim i Kościołami protestanckimi trwał przez następne wieki i został przewyżniony dopiero w wieku dwudziestym, głównie dzięki reformom drugiego Soboru Watykańskiego⁴¹.

Głoszony przez Lutra wykład Kazania na Górze podobnie budził sprzeciw także wspólnot reformowanych. Przeciwni byli mu anabaptyści i „marzyciele”, gdyż ich zdaniem Luter odebrał nauce Chrystusa jej etyczny radykalizm i nadto pozwolił na niedopuszczalny kompromis z „królestwem ziemskim”⁴². Wielu innych

³⁷ Zob. W. von Loewenich, *Probleme der Lutherforschung und der Lutherinterpretation*, München: Bayerische Akademie der Wissenschaften 1984.

³⁸ Najnowszy przekład: Melchior Cano, *O źródłach teologii*. Według wydania Serwacego Sassena, nakładem spadobierców Arnalda Byrckmanna, w Lowanium 1564 roku, w oparciu o wydanie: Juan Belda Plans, *De locis theologicis*, Biblioteca de autores cristianos, Madrid 2006, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn: Zakład Poligraficzny „Gutgraf” 2016; zob. on-line: http://uwm.edu.pl/ztdif/archiwum/zrodla/cano_pl.pdf [dostęp: 02.02.2018 r.].

³⁹ J. Kudasiewicz, *Kazanie na górze (Mt 5-7)*, s. 577: „W okresie potrydenckim za systemem tym opowiadało się wielu egzegetów katolickich; rozróżniali oni przy tym między przykazaniami obowiązującymi wszystkich chrześcijan, a radami ewangelicznymi skierowanymi tylko dla wybranych”.

⁴⁰ Zob. *Commentaria in Quatuor Evangelia R.P. Cornelii a Lapide, Tomus I-II in S. Mattheaem*, Taurini 1912. Obszerny i bardzo ciekawy komentarz do Kazania na Górze znaleźć można na ss. 184-296; przykładowo, komentując osiem błogosławieństw czy nakaz Jezusa, by być doskonałym jak doskonały jest Ojciec niebieski, autor komentarza stwierdza, iż teksty te zawierają przykazania i rady ewangeliczne (*Commentaria*, s. 191-192); por. S. Szymik, *Historia interpretacji Kazania*, s. 415-416.

⁴¹ W. von Loewenich, *Probleme der Lutherforschung*, s. 22-28; F.-P. Sonntag, *Luter w refleksji katolickiej* (tłum. A. Lewek), w: *Misterium Verbi*, red. H. Muszyński, A. Skowronek, Warszawa: ATK 1985, s. 97-119.

⁴² M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 77; także U. Luz, *Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte*, s. 53-56; niezwykle interesująca jest ocena tego ruchu przez protestanckiego egzegetę U. Luza: „Die sogenannten Schwärmer der Reformationszeit sind in ganz besonders eindrücklicher Weise dem matthäischen Sinn der Antithesen nahe gekommen” (s. 53).

reformatorów podzielało krytyczne stanowisko M. Lutra wobec strony katolickiej i anabaptystów, jednak również oni sprzeciwili się oddzielaniu sfery duchowej i ziemskiej w życiu chrześcijanina. Uważali, że Pismo Święte jest zbiorem zasad życia osobistego i społecznego, dlatego nauczanie Chrystusa obowiązuje w obydwu królestwach, doczesnym i duchowym. Wśród adwersarzy Lutra byli między innymi J. Kalwin⁴³, U. Zwingli⁴⁴ czy J. Wesley⁴⁵. Jako odpowiedź, w Kościołach reformowanych pojawił się także nurt pietystyczny, którego przedstawiciele interpretowali wezwania Kazania w kategoriach wewnętrznej potrzeby serca; inną jeszcze reakcją był wspomniany wyżej antynomizm, a także angielski purytanizm⁴⁶.

W kręgach protestanckich od początku problem rodziła nauka o „dwóch królestwach” (*Zwei-Reiche-Lehre*), w których żyje i którym poddany jest chrześcijanin. Strona protestancka, obok głosów pozytywnych i niekiedy wręcz bezkrytycznych⁴⁷, zgłaszała swoje liczne wątpliwości co do nauki M. Lutra o „dwóch królestwach” i także innych jego poglądów. Chrześcijanin służący „dwom królestwom” popada bowiem w swoistą dwudzielność: raz działa jako osoba prywatna, innym razem publicznie, nadal pozostając kimś jednym. Przynależąc do Chrystusa, w postępowaniu kieruje się miłością zrodzoną z Ewangelii, ale będąc w świecie kieruje się zarazem prawem światowym⁴⁸. M. Luter pragnął przywrócić chrześcijaństwu uniwersalizm

⁴³ Uznawał on postulatory Kazania na Górze za możliwe do wypełnienia; zob. M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 71: „Hier wie auch in der Auslegung der übrigen Seligpreisungen zeigt sich, daß Calvin sich bemüht, die Seligpreisungen nicht als unerreichbare Ideale zu stilisieren. Ihm liegt erkennbar an der Praktikabilität der in den Seligpreisungen geforderten Haltung”; s. 76: „Nicht die Unerfüllbarkeit, sondern die – freilich nur vom Evangelium her einsichtige und mögliche – Erfüllbarkeit steht für Calvin im Mittelpunkt des Interesses”. Zob. dalej: H. Stadland-Neumann, *Evangelische Radikalismen in der Sicht Calvins. Sein Verständnis der Bergpredigt und der Aussendungsrede (Mt 10)*, Beiträge zur Geschichte und Lehre der reformierten Kirche 24, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verl. 1966; Z.N. Holler, *Calvin's Exegesis of the Sermon on the Mount*, w: *Calvin Studies* III, ed. J.H. Leith, Davidson: Davidson College 1986, s. 5-20.

⁴⁴ Odróżniał on sprawiedliwość Bożą od sprawiedliwości ludzkiej, przy czym druga pożądałaby tej pierwszej; zob. M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 113.

⁴⁵ T. Meistad, *Martin Luther and John Wesley on the Sermon on the Mount*, Pietist and Wesleyan Studies 10, Lanham u. London: Scarecrow 1999.

⁴⁶ Zob. M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption*, s. 137-138; dalej W.S. Kisinger, *The Sermon on the Mount. A History of Interpretation and Bibliography*, ATLA. Bibliography Series 3, Metuchen, New York: Scarecrow Press 1975, s. 34-40.

⁴⁷ P. Althaus, *Luther und die Bergpredigt*, s. 15-16: „Luther steht mit dieser seiner Auslegung der Bergpredigt näher bei Jesus als irgendein Asket, näher als Franz von Assisi, vollends als die Schwärmer, als die Quäker, als Tolstoj. Niemand hat seit dem Neuen Testamente die Bergpredigt so wahrhaft tief, frei, evangelisch verstanden”; podobnie K. Bornkamm, *Umstrittener «Spiegel eines Christlichen Lebens»*, s. 450.

⁴⁸ P. Althaus, *Luthers Lehre von den zwei Reichen im Feuer der Kritik*, „Lutherjahrbuch” 24 (1957), s. 40-68; H.-G. Geyer, *Luthers Auslegung der Bergpredigt*, s. 287-290; H. Bornkamm, *Luthers Lehre von den zwei Reichen im Zusammenhang seiner Theologie*, Gütersloh: Mohn 1960. Sumując krytyczne stanowisko K. Bartha wobec Lutra, W. von Loewenich pisał (*Probleme der Lutherforschung*, s. 17): „Luthers Lehre von Gesetz und Evangelium wird bestritten; das Gesetz erscheint bei Barth

i radykalizm wymagań Kazania na Górze, ale uczynił to, rezygnując z aktywności chrześcijanina w świecie, jako zaczynu mającego ten świat zmieniać od wewnątrz (por. Mt 13,31-33). W rzeczywistości Luter opowiedział się za niewykonalnością wymagań Kazania na Górze i nie może dziwić, że jego wykład Mt 5-7 wielokrotnie był krytykowany przez stronę katolicką i także protestancką⁴⁹.

Niemniej ortodoksja protestancka podtrzymała tradycyjny punkt widzenia swego fundatora. Jego wykład przerodził się w protestancką scholastykę, w której problemy etyczne zajęły miejsce dalekie w porównaniu z sporami teologicznymi. W opinii ortodoksyjnych teologów protestanckich nie ma sprzeczności nie tylko między dwoma postulowanymi porządkami, ale przeciwnie, chrześcijańska etyka miłości oraz światowa moralność urzędu to przejawy jednej i tej samej miłości, która jest jedynym kryterium postępowania. Nauka M. Lutra o wiążących chrześcijanina „dwóch królestwach” nadal jest obecna w życiu Kościołów reformowanych⁵⁰.

KAZANIE NA GÓRZE (MT 5-7) W WYKŁADZIE M. LUTRA

Streszczenie

Celem artykułu jest krytyczne przedstawienie Lutrowej interpretacji Mt 5-7, ze specjalnym podkreśleniem założeń hermeneutycznych i konsekwencji antropologicznych tego wykładu. Na wstępie autor artykułu przedstawia źródła pisane zawierające wypowiedzi Lutra na temat Mt 5-7, przede wszystkim jego kazania tygodniowe (*Wochenpredigten*) i wybrane pisma teologiczne. Następnie omawia hermeneutyczne założenia wykładu przyjęte przez Lutra: jego polemikę z popularną w średniowieczu „etyką dwu poziomów” oraz jego spór z interpretacją uznawaną przez anabaptystów i innych protestanckich idealistów. Główną zasadą hermeneutyczną interpretacji była jednak nauka M. Lutra o dwóch królestwach (*Zwei-Reichen-Lehre*); rozróżnienie między królestwem świeckim i duchowym jest niezbędne dla zrozumienia Lutrowej interpretacji Kazania na Górze (por. WA 32, 299-301).

als eine Form des Evangeliums. Die Zwei-Reiche-Lehre Luthers wird abgelehnt; Barth bekennt sich zur Königsherrschaft Christi auch in der Bürgergemeinde”.

⁴⁹ Zob. J. Kudasiewicz, *Kazanie na górze (Mt 5-7)*, s. 567-569; bardzo krytycznie również: U. Luz, *Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte*, zwł. s. 43-45, 56-59; autor pisze między innymi: „Blicke ich zu den Reformatoren, so bleibt mir ein tiefes Erschrecken über die reformatorische Auslegung der matthäischen Bergpredigt, die unser eigenes Kirche-sein bis heute entscheidend bestimmt, nicht erspart” (s. 56); ostatnio również H. Weder, *Die Reder der Reden. Eine Auslegung der Bergpredigt heute*, Zürich: TVZ Theologischer Verlag 2002, s. 21-22.

⁵⁰ *Wybrane księgi symboliczne Kościoła ewangelicko-ugsburskiego*, tłum. A. Wantuła, W. Niemczyk, Warszawa: Wydawnictwo „Zwiastun” 1980, s. 273: „Cały ten artykuł o różnicy zachodzącej między Królestwem Chrystusowym a władztwem świeckim został w sposób pożyteczny zilustrowany pismami naszych autorów, że Królestwo Chrystusowe jest charakteru duchowego, to znaczy, że tchnąc w serce poznanie Boga, bojaźń Bożą, wiarę, wieczną sprawiedliwość i życie wieczne, następnie pozwala nam na zewnątrz korzystać z legalnych świeckich porządków u jakichkolwiek bądź ludów, pośród których żyjemy, tak jak pozwala nam korzystać z medycyny, architektury, z pokarmu, napoju, powietrza” (art. XVI, 2).

Reformator twierdził, że Kazanie nie wiąże chrześcijanina w świecie, natomiast obowiązuje go w Królestwie Bożym. Luter podkreślał, że Mt 5-7 nie jest tekstem soteriologicznym i zawiera nauczanie etyczne Chrystusa. Jednak zdaniem Lutera to wzniosłe nauczanie Chrystusa jest niemożliwe do realizacji: jest ono „lustrem” chrześcijańskiego życia. W zakończeniu autor przybliżył pierwsze reakcje Kościołów na Lutrowy wykład Kazania na Górze. Dzisiaj jego interpretacja jest standardem obowiązującym we wspólnotach protestanckich.

Słowa kluczowe: Marcin Luter, Kazanie na Górze, Mt 5-7, nauka o dwóch królestwach, *Zwei-Reiche-Lehre*, etyka dwóch poziomów.

LUTHER'S INTERPRETATION OF THE SERMON ON THE MOUNT (MT 5-7)

Summary

The purpose of the article is a critical presentation of Luther's interpretation of Mt 5-7, with a special emphasis on its hermeneutical assumptions and anthropological consequences. At first the author presents the literary sources that contain Luther's statements on Mt 5-7, i.e. his eminent hebdomadal speeches (*Wochenpredigten*) and some theological writings as well. Subsequently he discusses hermeneutical keys offered by M. Luther himself: the polemic against "double standard approach" (precepts and counsels) developed by the time of the Middle Ages and the polemic against the principles presented by the Anabaptist and other protestant idealists. However, the most significant factor of this interpretation was Luther's teaching on two kingdoms (*Zwei-Reichen-Lehre*). The difference between the secular and spiritual kingdom is essential for Luther's interpretation of the Sermon on the Mount (cf. WA 32, 299-301). The reformer claims that the message of the sermon is irrelevant for the Christian person in the world and it should be applied only to the Christian life in the Kingdom of God. M. Luther emphasizes also salvation by faith alone, therefore Mt 5-7 has no soteriological value; it contains the ethical teaching of Jesus Christ. According to Luther the commandments of the Sermon on the Mount denote an impossible demand, therefore they are only a "mirror" of the Christian life. In the fourth step the author presents primary reactions of the Churches on Luther's interpretation of the Sermon on the Mount. Luther's interpretation of Mt 5-7 has its significant place in the history of exegesis and nowadays it remains still the standard evangelical standpoint.

Key words: Martin Luther, the Sermon on the Mount, Mt 5-7, two kingdoms doctrine, *Zwei-Reiche-Lehre*, ethical double standards.

DIE BERGPREDIGT (MT 5-7) IN DER AUSLEGUNG VON MARTIN LUTHER

Zusammenfassung

Das Ziel dieses Artikels ist eine kritische Darstellung der Auslegung Martin Luthers von Mt 5-7, mit einer Betonung der hermeneutischen Voraussetzungen sowie anthropologischen

Konsequenzen dieser Auslegung. Am Anfang beschreibt der Autor die schriftlichen Quellen, welche die Anmerkungen Luthers zum Mt 5-7 enthalten, vor allem seine *Wochenpredigten* sowie ausgewählte theologische Schriften. Danach werden die von Luther angenommenen hermeneutischen Voraussetzungen der Auslegung von Mt 5-7, nämlich seine Polemik mit der im Mittelalter sehr populären Zwei-Stufen-Ethik sowie seine Auseinandersetzung mit der Interpretation der Anabaptisten und anderer protestantischen Idealisten. Die wichtigste hermeneutische Interpretationsregel ist jedoch die Luther'sche Zwei-Reiche-Lehre; die Unterscheidung zwischen dem weltlichen und dem geistlichen Regiment ist zum Verständnis der Luther'schen Interpretation der Bergpredigt unverzichtbar (vgl. WA 32, 299-301). Der Reformator war der Meinung, dass die Bergpredigt den Christen nicht in der Welt, sondern im Reich Gottes bindet. Luther betonte weiter, dass Mt 5-7 kein soteriologischer Text ist und lediglich die ethische Lehre Jesu enthält. Das Heil kommt allein aus dem Glauben. Außerdem ist nach Luther die Umsetzung der erhabenen Lehre Christi gar nicht möglich: sie ist der „Spiegel“ für das christliche Leben. Im letzten Teil des Artikels bespricht der Autor die ersten Reaktionen der Kirchen auf die Luther'sche Auslegung der Bergpredigt. Seine Interpretation ist heute in den protestantischen Gemeinschaften gängig.

Schlüsselworte: Martin Luther, Bergpredigt, Mt 5-7, Zwei-Reiche-Lehre, Zwei-Stufen-Ethik.

BIBLIOGRAFIA

- Allen L., *The Sermon on the Mount in the History of the Church*, „Review and Expositor” 89 (1992), s. 245-262.
- Althaus P., *Luther und die Bergpredigt*, „Luther” 27 (1956), s. 1-16.
- Althaus P., *Luthers Lehre von den zwei Reichen im Feuer der Kritik*, „Lutherjahrbuch” 24 (1957), s. 40-68.
- Bornkamm H., *Luthers Lehre von den zwei Reichen im Zusammenhang seiner Theologie*, Gütersloh: Mohn 1960.
- Bornkamm K., *Umstrittener «spiegel eines Christlichen lebens». Luthers Auslegung der Bergpredigt in seinen Wochenpredigten von 1530 bis 1532*, ZThK 85 (1988), s. 409-454.
- Bühler P., *Freiheit des Lesers und Grenzen der Interpretation nach Umberto Eco – am Beispiel von Martin Luthers Auslegung der Bergpredigt*, w: *Die prägende Kraft der Texte. Hermeneutik und Wirkungsgeschichte des neuen Testaments*, red. M. Mayordomo, Stuttgart: Katholisches Bibelwerk 2005, s. 125-141.
- Cano, Melchior, *O źródlach teologii*. Według wydania Serwacego Sassena, nakładem spadobierców Arnolda Byrckmanna, w Lowanium 1564 roku, w oparciu o wydanie: Juan Belda Plans, *De locis theologicis*, Biblioteca de autores cristianos, Madrid 2006, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn: Zakład Poligraficzny „Gutgraf” 2016.
- D. *Martin Luthers Evangelien-Auslegung*. 2 Teil: *Das Matthäus-Evangelium (Kap. 3-25)*, hrsg. E. Mülhaupt, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1973.
- D. *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 32. Band, hg. Knaake J.K.F. (et al.), Weimar: Böhlau [u.a.] 1906.

- Diem H., *Luthers Lehre von den zwei Reichen, untersucht von seinem Verstandnis der Bergpredigt aus. Ein Beitrag zum Problem: «Gesetz und Evangelium»*, Evangelische Theologie. Beihefte 5; München: Chr. Kaiser Verlag 1938.
- Dumais M., *Le sermon sur la montagne. État de la recherche. Interprétation. Bibliographie*, Paris: Letouzey & Ané 1995.
- Ebeling G., *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*, Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus 10.1, Tübingen: Mohr 1991.
- Geyer H.-G., *Luthers Auslegung der Bergpredigt*, w: *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus*, red. H.-G. Geyer, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1983, s. 283-293.
- Gollwitzer H., *Bergpredigt und Zwei-Reihe-Lehre*, w: *Nachfolge und Bergpredigt*, hrsg. J. Moltmann, Kaiser Traktate 65, München: Kaiser Verlag 1981, s. 89-120.
- Gollwitzer H., *Die Bergpredigt in der Sicht Luthers*, w: *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus*, red. H.-G. Geyer, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1983, s. 295-304.
- Holler Z.N., *Calvin's Exegesis of the Sermon on the Mount*, w: *Calvin Studies III*, ed. J.H. Leith, Davidson: Davidson College 1986, s. 5-20.
- Janowski P., Uglorz M., *Luter Marcin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin: TNKUL 2006, kol. 230-236.
- Juntunen K., *Der Prediger vom «weißen Berg»*. *Zur Rezeption der «besseren Gerechtigkeit» aus Mt 5 in Martin Luthers Predigtüberlieferung 1522-1546*, Helsinki: University Print 2008 (on-line: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/21574> [dostęp: 02.02.2018 r.]).
- Käßmann M., Rösel M., *Die Bibel Martin Luthers. Ein Buch und seine Geschichte*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2016.
- Kazania ks. dra Marcina Lutra. Postylla domowa. Nowy przekład*, [spisał] Veit Dietrich, tłum. M. Walter, Kraków: TTL Clinical Marcin Walter 2011.
- Kissinger W.S., *The Sermon on the Mount. A History of Interpretation and Bibliography*, ATLA. Bibliography Series 3, Metuchen, New York: Scarecrow Press 1975.
- Kudasiewicz J., *Kazanie na górze (Mt 5-7). Problematyka literacka i teologiczna*, „Znak” 27 (1975), nr 250-251, s. 567-583.
- Lau F., *Luthers Lehre von den beiden Reichen*, Berlin: Evangelische Verlagsanstalt 1953.
- Loewenich W. von, *Luther als Ausleger der Synoptiker*, Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus 10.5, München: Kaiser Verlag 1954.
- Loewenich W. von, *Probleme der Lutherforschung und der Lutherinterpretation*, München: Bayerische Akademie der Wissenschaften 1984.
- Luter M., *O świeckiej zwierzchności, w jakiej mierze należy być jej posłusznym*, w: M. Luter, *Pisma etyczne*, przekład zbiorowy, Biblioteka Klasyki Ewangelickiej 6, red. M. Hintz, Bielsko-Biała: Augustana 2009, s. 179-215.
- Luter M., *Rozprawa przeciwko teologii scholastycznej (1517)*, tłum. P. Augustyniak, „Kronos. Metafizyka, kultura, religia” 4 [23] (2012), s. 5-11.
- Luther M., *Wochenpredigten über Matth. 5–7. Das fünfte, sechste und siebend Capitel S. Matthei gepredigt und ausgelegt (1532)*, w: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 32. Band, hrsg. J.K.F. Knaake (et al.), Weimar: Böhlau 1906, s. 299-555.

- Luz U., *Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte*, w: *Nachfolge und Bergpredigt*, hrsg. J. Moltmann, Kaiser Traktate 65, München: Chr. Kaiser 1982, s. 37-72.
- Meistad T., *Martin Luther and John Wesley on the Sermon on the Mount*, *Pietist and Wesleyan Studies* 10, Lanham u. London: Scarecrow 1999.
- Schockenhoff E., *Die Bergpredigt. Aufruf zum Christsein*, Freiburg im Breisgau: Herder 2014.
- Schulken Ch., *Lex efficax. Studien zur Sprachwerdung des Gesetzes bei Luther im Anschluss an die Disputationen gegen die Antinomer*, Tübingen: Mohr Siebeck 2005.
- Stadtland-Neumann H., *Evangelische Radikalismen in der Sicht Calvins. Sein Verständnis der Bergpredigt und der Aussendungsrede (Mt 10)*, *Beiträge zur Geschichte und Lehre der reformierten Kirche* 24, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1966.
- Stiewe M., Vouga F., *Die Bergpredigt und ihre Rezeption als kurze Darstellung des Christentums*, *Neutestamentliche Entwürfe zur Theologie* 2, Tübingen-Basel: Francke 2001.
- Strecker G., *Die Bergpredigt. Ein exegetischer Kommentar*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1984.
- Szymik S., *Historia interpretacji Kazania na Górze*, w: *Oto idę. Księga pamiątkowa dla Bpa prof. J.B. Szlagi*, red. W. Chrostowski, Warszawa: „Vocatio” 2005, s. 403-434.
- Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutra i ksiąg wyznaniowych Kościoła luterńskiego*, red. M. Uglorz, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana 2007.
- Uglorz M., *Władza Słowa i miecza w nauczaniu ks. Marcina Lutra*, w: *Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutra i ksiąg wyznaniowych Kościoła luterńskiego*, red. M. Uglorz, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana 2007, s. 210-216.
- Weder H., *Die Reder der Reden. Eine Auslegung der Bergpredigt heute*, Zürich: TVZ Theologischer Verlag 2002.
- Wybrane księgi symboliczne Kościoła ewangelicko-augsburskiego*, tłum. A. Wantuła, W. Niemczyk, Warszawa: „Zwiastun” 1980.
- Chwastek D., *Zakon i Ewangelia w teologii Marcina Lutra*, „*Studia Humanistyczno-Teologiczne*” (2004), nr 1-2, s. 139-156.
- Owsiński P., *Thumaczenie Biblii Marcina Lutra i jego znaczenie dla świata chrześcijańskiego*, „*Kieleckie Studia Teologiczne*” 8 (2009), s. 415-422.
- Sonntag F.-P., *Luter w refleksji katolickiej* (tłum. A. Lewek), w: *Misterium Verbi*, red. H. Muszyński, A. Skowronek, Warszawa: ATK 1985, s. 97-119.